



APOLOGIA STOSOWNOŚCI WCIELENIA SŁOWA W SUMMA CONTRA GENTILES ŚW. TOMASZA Z AKWINU

1. Wprowadzenie – *Summa contra Gentiles* jako średniowieczna apologia

„Dowodzenie prawdy wiary chrześcijańskiej” – wyrażenie to najlepiej oddaje sens i charakter *Summy przeciwko poganom* Tomasza z Akwinu. Autor omawianego dzieła chciał wypracować w XIII w. nowy, ale będący nawiązaniem do starożytnych, model apologii. Na to, że *Contra Gentiles* jest dziełem apologetycznym *par excellence*, wskazują zarówno geneza powstania dzieła, jej przedmiot a także narzędzia, za pomocą których dokonywało się dowodzenie.

Kontekst, w jakim dzieło powstawało, ujawnia jego apologetyczny charakter na dwóch poziomach. Po pierwsze, Akwinata pisał na prośbę Rajmunda z Penafort dzieło, które miało służyć za podręcznik dla dominikanów, misjonarzy, stykających się w Hiszpanii z kulturą arabską.¹ Dzieło miało stanowić podręczne narzędzie do wykazywania prawdziwości wiary chrześcijańskiej. Po drugie, wiele jest fragmentów, w których Tomasz wyjawia cel i zamiar

Pierwodruk: A. Słodička, M. Słodička (red.), Osoba a dielo Ježiša z Nazareta z aspektu teologie a religionistiky, Prešov 2011, s. 75-88.

© Michał Zembrzuski

¹ Dominikanin Piotr Marsilio w *Kronice króla Aragonii Jakuba I* ukończonej w 1313 roku tak pisał o tej prośbie:

„Pragnąc gorąco nawrócenia niewiernych, prosił on [Rajmund z Penaforte] znakomitego doktora *in sacra pagina*, mistrza świętej teologii, brata Tomasza Akwinatę z tego samego zakonu, który uważany jest za największego po Albercie filozofa wśród wszystkich osób duchownych na świecie, aby napisał dzieło przeciwko błędom niewiernych, które by zdjęło z ich oczu grubą powłokę ciemności i ukazało naukę prawdziwego światła, tym, którzy chcą uwierzyć. Wspomniany mistrz uległ pokornej prośbie owego ojca i napisał dzieło nazywane *Summa contra Gentiles*, o którym się mówi, iż nie ma sobie równych w tej dziedzinie”. Zob. J. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, Poznań 1985, s. 175.

pisania traktatu. Intencja autora ujawnia się zaraz w drugim rozdziale *Summy filozoficznej*: „odważywszy się zatem, ufni w Dobroć Bożą, wziąć na siebie obowiązki mędrca, chociaż przekraczają one nasze siły, zamierzamy na miarę naszych możliwości ukazać prawdę, którą wyznaje wiara katolicka, usuwając przeciwne błędy”.² Akwinata nie tylko więc chciał bronić, ale również wykazywać (*manifestare*) prawdziwość wiary.

Analiza przeciwników, wobec których staje „milczący wół”, również wskazuje, że dzieło to jest średniowieczną apologią. Tomasz nie chce dyskutować tylko z muzułmanami, Żydami czy heretykami z łona katolicyzmu.³ Pragnie podjąć dyskusję z wszystkimi błądzącymi (*errantes*), których w XIII w. również nie brakowało na paryskim uniwersytecie. Byli nimi wszyscy ci, którzy podejmowali się rozumienia świata według tradycji greckiej, przesiąkniętej elementami filozofii arabskiej. Jest więc to dzieło wyrazem „sporu o rozumienie świata” z tymi, którzy nie bali się w imię rozumu zaprzeczać artykułom wiary. Niewierni tym artykułom stanęli przeciw Tomaszowi właśnie jako adwersarze.⁴

Apologetyczny charakter „*Summy filozoficznej*” w pierwszym rzędzie wyraża się przez sapiencjalną naturę poszukiwań. Zadanie bowiem mędrca jest podwójne: rozważać (*meditari*) i przekazywać (*disserere*) prawdę o pierwszej zasadzie i „zwalczać fałsz jej przeciwny”.⁵ Będąc syntetycznym wykładem na początku „przedsionków wiary”, które dopiero prowadzą do jej artykułów, *Contra Gentiles* staje się jednocześnie syntezą *fides et ratio*, dzięki czemu przez wiele stuleci (aż do nowożytności) jest wzorowym wykładem apologetyki.⁶

W stosunku do starożytności również nie zmienił się przedmiot apologii. Nadal pozostało nim istnienie Boga, Jego istota, a także główna prawda wiary o tym, że Bóg stał się człowiekiem. Zmienił się natomiast sposób wykładni tych zagadnień. Zmienił się, ponieważ Akwinata w swoim dowodzeniu używa sposobu argumentowania zaczerpniętego z nowo

² *Summa contra Gentiles* I, 2.

³ Por. B. Sesboué, *Historia dogmatów. Słowo Zbawienie*, t. IV, Kraków 2003, s. 109. Zdaniem tego autora trzy rodzaje adwersarzy Tomasza - poganie, a więc również i „spadkobiercy poganizmu intelektualnego starożytności”, oraz heretycy i Żydzi mieli stanowić wyraz powrotu do trzech rodzajów adwersarzy starożytnych apologii.

⁴ Warto zwrócić uwagę, że Obok znanego bowiem *Summa contra Gentiles* pojawia się w manuskryptach inny tytuł: *Liber de veritate catholicae fidei contra errores infidelium*. W polskim drugim wydaniu dzieła Tomasza ten tytuł został przetłumaczony jako *Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błądzącymi*. Tłumaczenie takie sugeruje, że nie ma różnicy pomiędzy innowiercami (posiadającymi inną wiarę), a niewierzącymi (tymi, którzy jej nie mają bądź nie są jej wierni). Zob. Tomasz z Akwinu, *Summa contra Gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej*, t. 1-3, tłum. Z. Włodek, W. Zega, Poznań 2003, 2007, 2009.

⁵ *Summa contra Gentiles* I, 1. „Unde sicut sapientis est veritatem praecipue de primo principio meditari et aliis disserere, ita eius falsitatem contrariam impugnare”.

⁶ Por. H. Seweryniak, *Świadectwo i sens. Teologia fundamentalna*, Płock 2001, s. 16-27.

odkrytej filozofii Arystotelesa. Używa argumentów, na które są w stanie zgodzić się jego adwersarze. Czerpie równocześnie z tradycji potwierdzając jej aktualność i niesprzeczność. Dowodzenie istnienia Boga zawarte w *Summie przeciwko poganom* ukazuje wielość przesłanek wyprowadzonych z prostego doświadczenia ruchu.⁷ Nie jest to ani jeden dowód, ani pięć dróg, lecz ogromna liczba argumentów wskazujących na Pierwszego Poruszyciela. Systematyczne ujęcie istoty Boga wynika z przyjęcia, że Jego naturę stanowią „Imiona”: Niezmienny, Wieczny, Niezłożony, Jeden i Jedyny, Doskonały, Dobry i Nieskończony. Wszystkie te atrybuty są poparte analizą filozoficzną i argumentami rozumowymi. Jeżeli chodzi o Wcielenie Słowa, to Tomasz korzysta przy odpieraniu herezji z tradycji apologetycznej starożytności. Własnymi argumentami rozprawia się także z heterodoksyjnymi poglądami współczesnych. A stosowność przyjęcia przez Odwieczne Słowo natury ludzkiej dowodzi przywołując kilkanaście argumentów.⁸

Na „demonstratywny” charakter „mniejszej summy” wskazują narzędzia, jakimi posługiwał się Akwinata. Wszelkie zarzuty i kwestie sprowadził do pierwszych zasad dowodzenia, stanowiących racje konieczne – nieodparte. Posługując się zarówno wnioskowaniami dedukcyjnymi, jak i indukcyjnymi, stworzył swoistą „logikę wiary”. Wskazał mianowicie, że to, do czego jest zdolny dojść rozum ludzki, wcale nie jest sprzeczne z tym, o czym poucza wiara Kościoła.⁹ Narzędziem dowodzenia starożytnych apologii było odwołanie się do autorytetu. Był to zarówno autorytet Objawienia, jak i Tradycji (poprzedników). Tomasz również odwołuje się do tego rodzaju argumentacji, jednak używa argumentu *ex auctoritate* wyłącznie dla potwierdzenia, wskazania koherentności między wnioskiem a tym, co wyrażają autorzy Pisma Świętego i Ojcowie Kościoła. Podobnie wreszcie jak inni autorzy starożytni polemicznie odnosili się do swych oponentów, tak również i Tomasz wyraża polemikę wobec błędzących i przeciwstawiających się wierze.

⁷ E. Gilson, podkreślając różnicę między argumentacją „pięciu dróg”, a argumentami w *Summa contra Gentiles* wskazuje, że różnica tkwi w sposobie ich wyłożenia: „w *Summie Teologicznej* dowody wyrażone są w formie zwięzłej i uproszczonej; ujmują też zagadnienie raczej od strony ściśle metafizycznej. W *Summa contra Gentiles*, przeciwnie, argumenty filozoficzne są szczegółowo rozwinięte; można też dodać, że zagadnienie ujęte tu zostało od strony bardziej fizykalnej i częściej bywa oparte na przesłankach z dziedziny doświadczenia zmysłowego”. E. Gilson, *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1998, s. 78-79.

⁸ Zob. *Summa contra Gentiles* IV, 54.

⁹ Por. *Summa contra Gentiles* I, 9. „Zamierzając więc postępować w powyższy sposób, spróbujemy najpierw ukazać tę prawdę, którą wyznaje wiara i bada rozum, wprowadzając dowody ścisłe i racje prawdopodobne. Niektóre z nich zbieramy z ksiąg filozofów i świętych. Posłużą one do potwierdzenia prawdy i przekonania przeciwnika”.

2. Wcielenie Słowa Bożego – odpowiedniość i stosowność

Obok „Traktatu o Trójcy” w „Summie filozoficznej” podstawowe zagadnienia teologiczne sprowadzone są do „nauki o Słowie”.¹⁰ Układ tego dzieła wyraża to, że Tomasz chce udowodnić i obronić prawdę wiary. W pierwszej księdze zajmuje się Bogiem w Jego jedności, przechodząc przez stworzenie i działanie człowieka, chce dojść do Boga w Trójcy. Schemat *Summa Theologiae: exitus – reditus*, zostaje zachowany, jednak w innym porządku. Jego największe dzieło kończyły sakramenty – sposób powrotu człowieka do Boga. W *Contra Gentiles*, wychodząc od Boga jako przyczyny sprawczej, Akwinata wraca do Boga jako Trójcy. Ten element wskazuje na apologetyczny charakter dzieła – Tomasz chce pokazać, że Tajemnica Trynitarna spaja i zamyka wiarę chrześcijańską. Jak zauważa G. Emery, „Tomasz trzyma się tego, co wydaje się mu konieczne dla objawienia prawdy wiary w obliczu błędów, tzn. ukazania tego, że Ojciec, Syn i Duch Święty są Trzema Osobami, realnie odrębnymi przez relację pochodzenia i subsystującymi w jednej Bożej Naturze”.¹¹

Należy jednak zwrócić uwagę na obronę samego Słowa, na błędy, które Tomasz rozważa. Średniowieczny wykład prawd wiary rozpoczynał się bowiem od omówienia i odrzucenia starożytnych herezji. Istotne w takiej sytuacji stają się także argumenty za tym, że nie ma sprzeczności w tym, by wierzyć, że Słowo stało się Ciałem.¹²

Czwarta księga *Summy przeciw poganom* poświęcona jest przede wszystkim Trójcy Świętej i sakramentom.¹³ Jednak szczególne miejsce zajmuje Chrystologia.¹⁴ Obronę Tajemnicy Słowa Wcielonego zawartą w tym dziele należy rozpatrzeć według następującego klucza:

- a) stosowność faktu, że Bóg stał się człowiekiem dla naszego zbawienia (*an sit* – „czy jest”)
- b) sposób, w jaki Bóg stał się człowiekiem we Wcieleniu (*quid sit* – „czym jest”)

¹⁰ Por. G. Emery, *Traktat o Trójcy Świętej w „Summie przeciwko poganom”*, w: M. Paluch (red.), *Święty Tomasz teolog*, Warszawa-Kęty 2005, s. 271-272.

¹¹ G. Emery, *Traktat o Trójcy Świętej w „Summie przeciwko poganom”*, op. cit., s. 309.

¹² Por. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do Ewangelii św. Jana* (I, 7), Kęty 2002, s. 91

¹³ 6 grudnia 1273 Tomasz przerywa pracę nad *Summą Teologiczną* (trzy miesiące później zmarł). Prace urywają się nagle przy 21 kwestii części trzeciej (*tertia pars*), również przy zagadnieniach chrystologicznych. Pisał w tym czasie *De unione Verbi incarnati* omawiające zjednoczenie boskiej i ludzkiej natury w Chrystusie. Istotnym dla naszych rozważań jest fakt, że dokończona przez jego uczniów *Summa Teologiczna*, szczególnie jej część o sakramentach, była tworzona na podstawie *Sentencji*, a także *Summy Filozoficznej*. Zob. J. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, op. cit., s. 381-387.

¹⁴ W dziełku w jednym z „opuskułów teologicznych” - *De articulis fidei et ecclesiae sacramentis* Tomasz zwraca uwagę, że „cała wiara chrześcijańska obraca się wokół boskości i człowieczeństwa Chrystusa”. Zob. Tomasz z Akwinu, *O artykułach wiary i sakramentach Kościoła*, tłum. P. Milcarek, w: A. Andrzejuk, M. Zembrzuski (red.), *Tomasz z Akwinu. Opuscula*, „Opera Philosophorum Medii Aevi” t. IX, fasc. 1, Warszawa 2011, s. 37.

c) konsekwencje takiego zjednoczenia (*quale sit* – „jakie są”).¹⁵

Pierwsze dwa punkty zgodne są z odróżnieniem pojawiającym się w *Summa Theologiae*. Dowodzenie wyjaśniające *propter quid* dokonuje się „wychodząc od przyczyny i ono dokonuje się przede wszystkim i wprost”. Drugie zaś dowodzenie faktyczne *quia* „wychodzi od skutku i dokonuje się dzięki tym rzeczom, które są nam wcześniej znane”.¹⁶ Według tego klucza można rozważyć kwestię Wcielenia Słowa Bożego w *Summa contra Gentiles*. Odpowiedź na kluczowe pytanie – *an sit* znaleźć można w artykule 42, księgi IV.

Rodzenie w Bogu, jak również inne relacje (pochodzenie, ojcostwo i synostwo), otwierają rozważania o tym, że Syn Boży jest również Bogiem. Tomasz przywołuje herezję Fotyna, Ariusza, Cerintusa i Ebiona, Pawła z Samosaty, a także Sebeliusza.¹⁷ Wszystkie one pomniejszają boskość Chrystusa i skupiają się na jego człowieczeństwie. Dla Tomasza fakt, że „zachodzi rodzenie w Bogu i synostwo, znaczy więcej niż stworzenie”.¹⁸ Nawet ze stwierdzeniem Ariusza, że Syn Boży jest najwyższym stworzeniem, Tomasz nie zgadza się. Stworzenie można nazwać Bogiem tylko przez podobieństwo, a nie przez substancję.¹⁹

Stosowność Wcielenia Akwinata argumentuje – jednocześnie wykazując fakt jego zachodzenia – w następujący sposób: „Jeśli bowiem przyjęcie natury ludzkiej ma na celu zbawienie ludzkości, a ostateczne zbawienie człowieka polega na tym, że dzięki swej części umysłowej osiąga pełnię przez kontemplację Pierwszej Prawdy, to trzeba było, by naturę ludzką przyjęło słowo, które pochodzi od Ojca dzięki emanacji umysłowej”.²⁰

Pierwszy argument za stosownością wychodzi od skutku – dokonało się to, by człowiek mógł uzyskać zbawienie. Jednocześnie obok stosowności (*convenientia*) pojawia się jej umocnienie – Wcielenie było najbardziej właściwe (*maxime competabit*) dla Słowa Bożego. W kolejnym argumencie Akwinata odwołuje się do szczególnego związku Słowa z naturą ludzką

¹⁵ J. Weisheipl używa tego klucza w odniesieniu do „podręcznika teologii”. Por. J. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, op. cit., s. 390. Por. *Summa Theologiae* III, q. 1-3.

¹⁶ *Summa Theologiae* I, q. 2, a. 2 c. „Duplex est demonstratio. Una quae est per causam, et dicitur *propter quid*: et haec est proira simpliciter. Alia est per effectum, et dicitur demonstratio *quia*: ethaec est per ea quae sunt priora quoad nos: cum enim effectum procedimus ad cognitionem causae”.

¹⁷ Fotyn i jego następcy uważali, że Chrystus był człowiekiem: narodził się z niewiasty, doznawał zmęczenia, cierpiał głód, bał się śmierci. Był Synem nie z natury, lecz za sprawą zasługi, łaski. Tomasz odrzuca ten pogląd zarówno cytując Pismo, jak i pokazując, że jest to jedynie redukcyjny sposób dostrzegania w Chrystusie człowieka. Zob. H. Masson (red.), *Słownik herezji w Kościele Katolickim*, Katowice 1993, s. 125.

¹⁸ *Summa contra Gentiles* IV, 3. „Etiam Deum esse non taceret, ut sic praedicta generatio aliquid amplius quam creatio intelligeretur”.

¹⁹ Zob. *Summa contra Gentiles* IV, 7.

²⁰ *Summa contra Gentiles* IV, 42. „Si assumptio naturae humanae ad salutem hominum ordinatur; ultima autem salus hominis est ut secundum intellectivam partem perficiatur contemplatione veritatis primae”.

(*affinitas* – powinowactwo). Słowo gatunkowo jest pokrewne rozumowi, który jest cechą gatunkową człowieka. Dla Greków *logos* oznaczał zarówno słowo, jak i rozum. Było więc – według Tomasza – czymś odpowiednim, by Słowo zjednoczyło się z naturą ludzką.²¹ Trzeci argument za stosownością wyraża „powinowactwo” Słowa do całego stworzenia: „W Słowie zawarte są pojęcia wszystkiego, co Bóg stworzył, podobnie jak twórca w myśli swej zawiera pojęcia rzeczy, które czyni”.²² Utożsamiając stworzenie z człowiekiem (jego naturą), uznaje, że odpowiednie było połączenie Słowa ze stworzeniem. Natura ludzka Chrystusa nie istniała oczywiście przed przyjęciem jej przez Słowo. Została przyjęta w momencie poczęcia, po to, by człowiek narodził się na sposób ludzki.²³ Pokazuje to, że natura ludzka w Chrystusie nie posiadała jakiegoś innego istnienia (*esse*). Natura ludzka w Chrystusie nie ma także istnienia przypadłościowego, *esse* natury ludzkiej jest takie samo, jak całego podmiotu (*suppositum*). A w Chrystusie nie ma dwóch Osób ani dwóch podmiotów (*suppositum* – *hypostasis*).²⁴

3. Wcielenie Słowa Bożego (sposób) – quid sit?

Drugi element klucza – sposób, w jaki dokonało się Wcielenie – Tomasz rozważa w perspektywie starożytnych apologii i dyskusji dotyczących unii hipostatycznej. Dając syntetyczny wykład herezji, Tomasz wyjaśnia, w jaki sposób rozumie tę Tajemnicę. Pozostaje wierny wypowiedziom Soborów, które ustaliły formułę dogmatu o unii hipostatycznej.²⁵ Tomasz raczej nie odwołuje się w argumentach do autorytetu Soboru, jednak doskonale zna i rozumie pojęcia wyznaczające treść dogmatu. Herezje starożytne zna z pewnością za pośrednictwem autora, który bezpośrednio się z takimi poglądami stykał – św. Augustyna (*O herezjach*).

Heretycy, zdaniem Tomasza, tłumaczą zjednoczenie Boga i człowieka albo wskazując na połączenie w jedność natury (Ariusz i Apolinary, Eutyches), albo że natura ludzka została podporządkowana a zjednoczenie ma charakter przypadłościowy (Nestoriusz).²⁶ To ostatnie

²¹ Odwołując się do fragmentów z Pisma Świętego Tomasz wskazuje, że Słowo „jest obrazem Boga niewidzialnego” (Kol 1, 15), a także „człowiek jest wyobrażeniem Bożym” (1 Kor 11, 7).

²² *Summa contra Gentiles* IV, 42. „Cum verbum contineat rationes omnium creatorum a Deo, sicut et artifex homo conceptione sui intellectus rationes artificiatorum comprehendit”.

²³ Por. *Summa contra Gentiles* IV, 43. Inaczej nie można by nazywać Najświętszej Maryi Matką Boga – gdyby natura ludzka Chrystusa istniała wcześniej.

²⁴ Por. *Summa contra Gentiles* IV, 38. Wbrew przekonaniu Nestoriusza przyjmującego dwie osoby w Chrystusie.

²⁵ *Breviarium Fidei* VI, 6, Poznań 1989, s. 219. Ojcowie na Soborze Efeskim (431 r.) ustalili formułę zjednoczenia.

²⁶ Zob. *Summa contra Gentiles* IV, 41.

stanowisko prowadziło w konsekwencji do uznania dwóch osób w Chrystusie. Tomasz nie powtarzał wyłącznie argumentacji starożytnych. Na gruncie własnego rozumienia człowieka zbudował argumentację uzasadniającą tę Tajemnicę wiary. Rozumie on zjednoczenie Słowa podobnie jak zjednoczenie duszy i ciała.²⁷ Zauważa, że na to podobieństwo wskazywał św. Atanazy w swoim *Credo*: „jak dusza rozumna i ciało są jednym człowiekiem, tak Bóg i człowiek są jednym Chrystusem”.²⁸ Podobieństwo do zjednoczenia duszy i ciała należy tu rozumieć jako takie, w którym dusza łączy się z ciałem jako narzędziem: „Natura ludzka w Chrystusie Panu jest pewnym narzędziem bóstwa, tak jak się przyjmuje, że ciało jest narzędziem duszy”.²⁹ Podobnie jak ręka jest narzędziem dla działania duszy, podobnie natura ludzka była narzędziem dla działania właściwego tylko Bogu. To narzędzie nie jest jak łopata (*dolabra*), którą się posługuje człowiek, lecz jest czymś połączonym (właśnie jak ręka). Porównanie to, zdaniem Tomasza, nie jest wyczerpujące, ale pokazuje obrazowo charakter zjednoczenia.

Zgodnie z kategoriami arystotelesowskimi Tomasz z Akwinu negatywnie interpretuje i wyjaśnia Wcielenie. Po pierwsze, zjednoczenie nie stopiło dwóch natur w jedną. Po drugie nie dokonało się w ten sposób, jak łączy się substancja (na przykład człowieka) z zewnętrznymi rzeczami (z domem i ubraniem). Wyjaśniając Wcielenie pozytywnie, Tomasz stosuje swoją podstawową kategorię metafizyczną – „subsystencję”: „Słowo istnieje samoistnie (*subsistere*) w naturze ludzkiej, którą przyjęło na własność przez Wcielenie, tak że ciało to jest prawdziwie ciałem Słowa Bożego, podobnie i dusza, a Słowo Boże jest prawdziwie człowiekiem”.³⁰

To zdanie Tomasza z Akwinu wprowadza do swoistej „metafizyki Wcielenia” rozumianej właśnie z perspektywy subsystencji i osoby.³¹ Termin subsystencja wprowadzony przez Akwinatę wyraża w jego koncepcji bytu ujęcie istoty wraz z wywołanymi w niej przez akt istnienia własnościami transcendentalnymi (szczególnie odrębność i realność, ale także jedność i prawdziwość). Subsystencja wyraża istotę konkretnego bytu, który w odróżnieniu od bytu

²⁷ *Summa contra Gentiles* IV, 41. „Natomiast Chrystus przyjął ludzką naturę aby była narzędziem działań właściwych samemu tylko Bogu, jak oczyszczanie z grzechów, oświecanie umysłów przez łaskę i wprowadzanie do doskonałości życia wiecznego. A zatem ludzka natura Chrystusa jest dla Boga narzędziem właściwym i złączonym, tak jak ręka dla duszy”. Akwinata przywołuje zdanie św. Atanazego z *Symbolu*: „Jak dusza rozumna i ciało są jednym człowiekiem, tak Bóg i Człowiek są jednym Chrystusem”. Zob. Pseudo-Atanazy, *Symbolum quicumque*, w: *Breviarium Fidei* IX, 14, op.cit, s. 624.

²⁸ BF, IX, 15 (s. 623-624).

²⁹ *Summa contra Gentiles* IV, 41. „Qui humanam naturam in Christo organum quoddam divinitatis posuerunt, sicut et ponitur corpus organum animae”.

³⁰ *Summa contra Gentiles* IV, 41. „Sed verbum in humana natura sicut in sibi propria facta per incarnationem, subsistere ponatur; ut et corpus illud vere sit corpus verbi Dei; et similiter anima; et verbum Dei vere sit homo.”

³¹ Pojęcie to wprowadziła E. Stump, jednak rozważa cały problem poprzez pryzmat wyłącznie analityczny. Zob. E. Stump, *Aquinas*, Routledge, London-New York 2007, s. 407-426.

ogólnego, jest prawdziwy, realny. Istota rzeczy ujęta w definicji (*quidditas*) nie wyraża realności bytu, ujęta z perspektywy jej przypadłości, wyraża wyłącznie działanie tego bytu. Jednak istota ujęta jako subsystemacja, to zupełna istota bytu, obejmująca oprócz formy i materii, doskonałość podmiotowania przypadłości oraz realność. Akcent na takie rozumienie bytu został położony przez twórcę tomizmu konsekwentnego – M. Gogacza.³²

Tomaszowa koncepcja osoby przeformułowana w tomizmie konsekwentnym będzie wynikać z koncepcji bytu – osoba, to byt jednostkowy, który posiada intelektualność w subsystemacji (*intellectualis subsistentiae individuum ens*).³³ Własności transcendentalne uwzględnione w subsystemacji stają się podstawą relacji osobowych (realność – miłość; prawda – wiara; dobro – nadzieja). Ich nawiązywanie nie dokonuje się wyłącznie na poziomie uświadomionych decyzji, lecz przede wszystkim z racji bycia osobą.

W tej perspektywie Tomaszowej koncepcji bytu (egzystencjalnej, uwzględniającej pierwszeństwo aktu istnienia) należy rozumieć Wcielenie Chrystusa. Chrystus będąc Bogiem i Człowiekiem umożliwił realną obecność Boga w człowieku. Nie mamy do czynienia z połączeniem nieskończoności ze skończonością (jak chcieli Pascal i Kierkegaard), lecz połączenie będące samoistnym, realnym bytem. Z tym Samoistnym Bytem człowiek może nawiązywać relacje osobowe, przez które natychmiast uczestniczy w życiu Trójcy Świętej. Jak pisze Akwinata: „Słowo Boże nie bierze samoistności (*subsistentiam*) z natury ludzkiej, lecz raczej naturę ludzką pociąga do swej samoistności lub osobowości (*subsistentiam vel personalitatem*), gdyż nie dzięki naturze ludzkiej, lecz w niej istnieje samoistnie”.³⁴

4. Wcielenie Słowa Bożego (konsekwencje) – *quale sit?*

Wcielenie Słowa nie dokonało się w ten sposób, że przemieniło się w ciało, lecz nie zmieniając swej natury zmieniło naturę ludzką. W ten sposób dochodzimy do konsekwencji Wcielenia. Skutki te najlepiej pokazują odpowiedniość Wcielenia oraz apologię tej stosowności.

³² Zob. M. Gogacz, *Próba heurystyki subsystemacji i osoby*, w: M. Gogacz (red.), *Subsystemacja i osoba według Tomasza z Akwinu*, „Opera Philosophorum Medii Aevii”, t. 8, Warszawa 1987, s. 9-16; Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1987, s. 160.

³³ Zob. T. Stępień, *Podstawy tomistycznego rozumienia człowieka*, Warszawa 2003, s. 45; T. Stępień, *Dwie koncepcje osoby Karola Wojtyły i Mieczysława Gogacza – analiza porównawcza*, w: M. Grabowski (red.), *O antropologii Jana Pawła II*, Toruń 2004, s. 163-188.

³⁴ *Summa contra Gentiles* IV, 49. „Non autem verbum Dei subsistentiam habet ex natura humana, sed magis naturam humanam ad suam subsistentiam vel personalitatem trahit: non enim per illam, sed in illa subsistit”

Zdaniem Tomasza, zasadniczo Wcielenie dodaje godności ciału, przez które rozumie on naturę ludzką.³⁵ Można wyliczyć konsekwencje (owoce), jakie przynosi Wcielenie dla konkretnego człowieka i dla natury ludzkiej (*Summa contra Gentiles* IV, 54):

1. Stało się najskuteczniejszą pomocą w dążeniu do szczęśliwości (bezpośredniego widzenia Boga). Dzięki Wcieleniu ludzie zaczęli pragnąć szczęśliwości wiecznej.
2. Dzięki zjednoczeniu człowiek może łączyć się z umysłem Boga.
3. Dzięki Wcieleniu została wzmocniona nadzieja w człowieku.
4. Zostały zniesione przeszkody w zdobyciu zbawienia.
5. Wcielenie ukazało godność człowieka (człowiek nie jest zwierzęciem skupiającym się tylko na przyjemnościach, rzeczach cielesnych).
6. Człowiek stał się najwyższym stworzeniem (ze względu na cel).
7. Ludzie mogą przestać oddawać cześć aniołom i szatanom (stworzeniom), a oddać Chwałę Słowu.
8. Uzyskanie pewności wiary przez pouczenie, jakiego dokonało Słowo. Przez nie człowiek otrzymał „boską naukę” (*scientia divina*). Dzięki Wcieleniu mamy pewną i oczywistą naukę o Bogu, który stał się Człowiekiem.
9. Przez Wcielenie została okazana Największa miłość, której człowiek mógł doświadczyć. Miłość bowiem najlepiej łączy kochającego z przedmiotem jego miłości.
10. Usposobienie uczuć ludzkich (sublimacja) do pragnienia radowania się Bogiem.
11. Przyjaźń z Bogiem – przez zrównanie różnic i odległości. Człowiek stał się najbliższym przyjacielem Boga.
12. Umocnienie w cnocie przez przykład Boga Wcielonego. Jest przykładem pobudzającym do dobrego działania.
13. Wcielenie jest lekarstwem na grzech. Przez Wcielenie człowiek otrzymał odpuszczenie grzechów, o czym zapewnił Bóg-Człowiek.
14. Zgładzenie grzechu pierworodnego, grzechu, którym skażona była ludzkość. Zadośćuczynił za grzech człowieka również Człowiek.

Ta liczba argumentów wskazuje na wielość sfer życia ludzkiego, jak i natury ludzkiej, które ubogaciło Wcielenie. Tomasz wskazuje, że z Wcieleniem Chrystusa wiązała się Jego śmierć na krzyżu. Przez nią dopiero dokonało się całkowite zadośćuczynienie za grzechy świata. Śmierć Wcielonego Słowa stała się „powszechną przyczyną zbawienia człowieka”.³⁶ Sakramenty, według Akwinaty, są środkami, przez które człowiek może korzystać z dobrodziejstw śmierci

³⁵ Zob. *Summa contra Gentiles* IV, 49.

³⁶ *Summa contra Gentiles* IV, 56. „Mors Christi est quasi universalis causa humanae salutis”.

Chrystusa. Według tego autora następuje niezwykła ciągłość między Wcieleniem a Zbawieniem: „na podstawie tych i tym podobnych argumentów widzimy, iż to, że Bóg stał się człowiekiem, nie było rzeczą niestosowną dla Bożej dobroci, a jak najbardziej potrzebną dla ludzkiego zbawienia”.³⁷

Tomaszowa obrona stosowności Wcielenia związana jest z próbą odrzucenia błędów oraz dowodzenia prawdy wiary. Wykazanie wiarygodności musiało być związane ze wspólną płaszczyzną porozumienia tak, aby spełniona została zasada anzelmiańska – *fides quaerens intellectum*. Wiara chrześcijańska w rozumieniu Tomasza posiada pewność, że zjednoczenie Boga z człowiekiem z zachowaniem właściwości każdej z natur prowadzi do niebagatelnych skutków. Skutki te mają wartość nie tylko teologiczną, ale również filozoficzną, gdyż przyjęcie ludzkiej natury dokonało się w jedności osoby, a nie jedności natury, przez co nie należy zgadzać się z tymi, którzy chociażby uznają absolutną transcendencję Boga. Jednocześnie zdaniem Tomasza Wcielenie Boga zostało objawione za pomocą wystarczających znaków – Boskość została objawiona przez to, co jest właściwe Bogu - Słowo.

Apology of propriety of Word's Incarnation in *Summa contra Gentiles* St. Thomas Aquinas

„The truth of the Christian faith demonstration” – this phrase in the best way describe the meaning and character of *Summa contra Gentiles*. In 13th century St. Thomas Aquinas evolved new form of apology, which has no connection with ancient solutions of this question. The genesis of formation of this work, subject and argumentation tools show that *Contra Gentiles* is apologetic work *par excellence*. St. Thomas demonstrate if the Word's Incarnation take place (*an sit*), in what way (*quid sit*) and what is the result of this.

³⁷ *Summa contra Gentiles* IV, 56. „Sic igitur ex praemissis aliquatenus patet quod ea quae circa mysterium incarnationis fides Catholica praedicat, neque impossibilia neque incongrua inveniuntur”.

BIBLIOGRAFIA

1. Emery G., *Traktat o Trójcy Świętej w „Summie przeciwko poganom”*, w: M. Paluch (red.), *Święty Tomasz teolog. Wybór studiów*, tłum. Z. Bomert, A. Kuryś, P. Lichacz, „Instytut Tomistyczny” – Wydawnictwo „Antyk” Warszawa-Kęty 2005, s. 270-312.
2. Gilson E., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, PAX, Warszawa 1998.
3. Gogacz M., *Próba heurezy subsystemy i osoby*, w: M. Gogacz (red.), *Subsystema i osoba według Tomasza z Akwinu*, „Opera Philosophorum Medii Aevii”, t. 8, ATK, Warszawa 1987, s. 9-16.
4. Gogacz M., *Elementarz metafizyki*, ATK, Warszawa 1987.
5. Masson H. (red.), *Słownik herezji w Kościele Katolickim*, „Książnica”, Katowice 1993.
6. Sesboüé B., *Historia dogmatów. Słowo Zbawienia*, t. IV, tłum. P. Rak, Wydawnictwo „M”, Kraków 2003.
7. Seweryniak H., *Świadectwo i sens. Teologia fundamentalna*, „Płocki Instytut Wydawniczy”, Płock 2001.
8. Stępień T., *Dwie koncepcje osoby Karola Wojtyły i Mieczysława Gogacza – analiza porównawcza*, w: M. Grabowski (red.), *O antropologii Jana Pawła II*, Toruń 2004, s. 163-188.
9. Stępień T., *Podstawy tomistycznego rozumienia człowieka*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 2003.
10. Stump E., *Aquinas*, ser. *Arguments of the philosophers*, Routledge, London-New York 2007.
11. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, tłum. T. Bartoś, Wydawnictwo „Antyk”, Kęty 2002.
12. Tomasz z Akwinu, *O artykułach wiary i sakramentach Kościoła*, tłum. P. Milcarek, w: A. Andrzejuk, M. Zembrzuski (red.), *Tomasz z Akwinu. Opuscula*, „Opera Philosophorum Medii Aevi” t. IX, fasc. 1, Warszawa 2011, s. 37-61.
13. Tomasz z Akwinu, *Summa contra Gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błądzącymi*, t. 1-3, tłum. Z. Włodek, W. Zega, „W drodze”, Poznań 2003, 2007, 2009.
14. S. Thomae de Aquino, *Liber de veritate catholicae Fidei contra errores infidelium seu Summa contra Gentiles*, t. 1-3, ed. P. Marc, C. Pera, P. Caramallo, Taurini 1961.
15. Weisheipl J., *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, tłum. Cz. Wesołowski, „W drodze”, Poznań 1985.